

Особливості розвитку в дошкільному дитинстві (4-6р)

Соціальна ситуація розвитку в дошкільному віці

Соціальна ситуація розвитку дитини в дошкільному віці визначається активізацією спілкування дитини з дорослими та однолітками. Спілкування з дорослими розгортається на основі значної самостійності дошкільника, розширення його пізнання оточуючої дійсності. Дошкільники задають тисячі запитань. Вони хочуть з'ясувати, чому сонце світить, звідки беруться діти, куди зникає ніч, із чого зроблені зорі та багато іншого. Перебуваючи в ролі слухача, учня, малюк вимагає ставлення дорослого до нього як до партнера, товариша. Таке співробітництво дитини з дорослим має назву **пізнавального спілкування**. У дошкільному віці виникає й супутня форма спілкування - **особистісна**, яка характеризується тим, що дитина намагається обговорювати з дорослими поведінку і вчинки інших людей.

Взаємини дошкільняти з дорослим набувають **пізнавально-наслідувального** змісту - малюк у іграх копіює діяльність значимого дорослого та задає йому велику кількість запитань.

Особливої привабливості і значимості набувають взаємини дошкільника з ровесниками. Стійкий інтерес до взаємодії з іншими дітьми виникає в зв'язку з ускладненням гри та розширенням сфери соціалізації дошкільника. Спілкуючись з ровесниками, дитина будує взаємини не на основі підкорення, як з дорослими, а з позицій рівності. Для розгортання системи спілкування дошкільника з ровесниками характерною є наступна динаміка, яку виокремила психолог М.Партен:

Рис. 2.33. Рівні соціальної взаємодії дошкільнят за Партен

Спілкування дошкільника з ровесниками призводить до ряду психологічних наслідків:

- о формування навичок соціальної взаємодії,
- о вдосконалення здатності підтримувати розмову та ділитись інформацією,
- о вироблення комунікативної гнучкості через підкорення та домінування в ході гри,
- о становлення самооцінки шляхом порівняння себе з іншими дітьми,
- о розвиток емпатії, здатності до турботи.

Провідна діяльність у дошкільному віці

Особливості соціальної ситуації розвитку дошкільняти виражаються в характерних для нього видах діяльності, передусім у сюжетно-рольовій грі, яка є формою творчої діяльності. Гра є провідною діяльністю дошкільняти не тому, що займає найбільше вільного від сну часу в його житті, а тому, що **зумовлює найважливіші зміни у психічних процесах** і психічних особливостях його особистості. В ній виникають і диференціюються нові види діяльності, зокрема учіння (цілеспрямований процес засвоєння знань, оволодіння уміннями й навичками), яке готує перехід дитини до наступної стадії розвитку - етапу молодшого шкільного віку.

Перші прояви дитячих ігор виникають ще в ранньому віці, маючи сенсомоторний характер ("наздоганялки", гра-вовтузіння тощо). На рубежі раннього і дошкільного віку виникає режисерська гра (використання іграшок як предметів-замінників, символічне виконання певної дії). Згодом дитина стає спроможною організовувати образно-рольову гру, в якій уявляє себе в певному образі (людини чи предмету) і відповідно діє. Необхідною умовою такої гри є яскраві, інтенсивні переживання: дитину вразила побачена нею ситуація, і пережиті емоції, враження відтворюються в ігрових діях.

Наступним здобутком дошкільника стає його спроможність організовувати сюжетно-рольову гру ("доньки-матері", "школа", "магазин" тощо), яка досягає своєї найбільш розвинутої форми в середньому дошкільному віці. В сюжетно-рольовій грі діти відтворюють безпосередньо людські ролі і взаємини. Діти граються один з одним, або з лялькою, як уявним партнером, який теж наділяється своєю роллю. Однією з найскладніших для дітей цього віку є гра з правилами ("піжмурки", "п'ятнашки"). В цих іграх головним є чітке виконання правил гри; зазвичай тут фігурують мотиви кооперації чи змагання. Поява нових видів ігор не заперечує попередньо існуючих, в які дитина продовжує гратись

Ускладнення видів ігор, які засвоює дитина впродовж дошкільного періоду, зумовлює формування прогресивних психічних змін. Виступаючи провідною діяльністю даного віку, гра забезпечує ряд функцій для психічного розвитку дошкільнят:

Рис. 2.36. Функції гри для психічного розвитку дошкільнят

У психічному розвитку дитини **грі належить особливо важлива роль**. Вона формує її здатність до довільної діяльності й поведінки, символічних замін, саморегуляції, тренує пам'ять, розвиває сприймання, мислення, фантазію, здатність до спілкування, волю. Гра сприяє фізичному розвитку дитини, створює його перспективу.

У процесі ігрової діяльності зароджуються та виокремлюються **нові види діяльності** дошкільняти. Типовою для цього віку є художня діяльність, яка диференціюється на малювання, ліплення, конструювання, виготовлення аплікацій, танці, заняття з музики, слухання казок, читання віршів, драматизацію. Малювання, ліплення, виготовлення аплікацій, конструювання є продуктивною, спрямованою на отримання кінцевого продукту (малюнка, зліпленої фігурки тощо) діяльністю.

Новоутворення дошкільного віку

Протягом дошкільного віку у психіці дитини виникають особливо важливі для її подальшого життя новоутворення. Зокрема, починає розвиватися творча діяльність, яка виражається у здатності перетворювати навколишню дійсність, створювати нове. Творчі здібності у дітей виявляються в конструкційних іграх, технічній і художній творчості.

Формуються у дошкільників і розумові дії та операції, які стосуються розв'язування пізнавальних та особистих завдань. Тоді у дитини з'являється внутрішнє, особисте життя, спершу в пізнавальній сфері, а потім і в емоційно-мотиваційній. Для її пізнавальних процесів характерний синтез зовнішніх і внутрішніх дій, об'єднаних у єдину інтелектуальну діяльність. У сприйманні він представлений перцептивними діями; в увазі - вмінням керувати і контролювати зовнішній і внутрішній плани дій; у пам'яті - об'єднанням зовнішнього і внутрішнього структурування матеріалу під час його запам'ятовування і відтворення; в мисленні - об'єднанням у цілісний процес наочно-дійового, наочно-образного і словесно-логічного способів розв'язання практичних завдань.

У дошкільному віці уява, мислення та мовлення тісно пов'язані. Їх синтез породжує здатність творити образи та довільно маніпулювати ними за допомогою мовних самоінструкцій. Це означає, що у дитини виникає та починає успішно функціонувати внутрішнє мовлення як засіб мислення, з'являється опосередкована певними уявленнями довільна поведінка. Одночасно завершується процес опанування мови як засобу спілкування, що створює основу для активізації виховання і розвитку дитини як особистості. У процесі виховання відбувається засвоєння необхідних моральних норм, форм і правил культурної поведінки. Усвідомлені малюком норми і правила починають керувати його поведінкою, перетворювати його дії на довільні та морально регульовані вчинки. Це засвідчує появу довільної моральної саморегуляції.

У дошкільному віці виникають первинні моральні настанови, передусім розрізнення того, що є добрим і поганим. Вони формуються разом з естетичними, тому для малюків красиве не може бути поганим. Дитина цього віку вже не може жити у безладі. Все, що бачить, вона намагається впорядкувати, збагнути закономірні відношення навколишнього світу, що є свідченням виникнення первинного, хоча ще схематичного дитячого світогляду.

Розвиток особистості дошкільника

На формування особистості дошкільника впливають основні види діяльності, які він виконує, розвиток мовлення та пізнавальної сфери, але найважливіше значення у цьому процесі мають розвиток самосвідомості й самооцінки, спонукальної сфери, динамічної і змістової сторін емоцій та почуттів.

Розвиток самосвідомості і самооцінки дошкільника. Дошкільник стає самостійнішим, більш незалежним, ніж раніше, від дорослих, розширюються та ускладнюються його взаємини з оточенням, а це відкриває йому значні можливості для глибшого самоусвідомлення, оцінювання себе та інших.

На 4-му році життя дитина знає своє ім'я, прізвище, стать, вік, ставить запитання про себе, свій організм, позитивно відгукується про себе. Через рік починає усвідомлювати свої вміння, знання, оволодіває уявленнями про деякі особливості свого організму, призначення органів. Малюк усвідомлює свої стани, бажання, настрої, вміє ідентифікувати свої дії з діями інших людей ("Я... так само, як...", "Ми... з ... вміємо...").

У старшому дошкільному віці поглиблюються уявлення про себе, виникають почуття самоповаги, власної гідності, розвиваються вміння самоконтролю та саморегулювання дій і стосунків з оточуючими, ієрархія мотивів. Дитина у словесній формі виражає свої переживання, настрої, почуття ("Я мрію", "Мене хвилює", "Я думаю", "Я хочу"). Відбувається усвідомлення свого Я в системі людських стосунків.

У стосунках дошкільнят із ровесниками найтипівішим є **кооперативно-змагальний** рівень спілкування - спілкування, у процесі якого діти стійко прагнуть досягнення загальної ігрової мети, ставлячись до партнерів як до суперників у спільній грі.

Розвиток спонукальної сфери дошкільника.

У дошкільному віці активно розвивається спонукальна сфера дитини, свідченням чого є формування мотивів - спонукань до діяльності, пов'язаних із задоволенням потреб людини. До новоутворень у цій сфері належать мотиви, пов'язані з інтересом дітей до світу дорослих, з прагненням бути подібними на них. Вони, як правило, переплітаються з ігровими. Важливим мотивом для дошкільнят є встановлення і збереження позитивних взаємин із дорослими.

На основі прагнення до самоствердження у дітей виникає мотив змагання - прагнення виграти, перемагати, бути кращим. Розвиваються також моральні мотиви, зокрема слухатися старшого, бажання зробити приємне, потрібне іншим людям.

У дошкільному віці, особливо у другій його половині, проявляється здатність до емпатії. Дітям властива гуманістична (емпатійні переживання, в яких вони емоційно відгукуються на неблагополуччя чи благополуччя іншого у формі радості за іншого, співчуття, співстраждання, жалю) і егоцентрична (переживання страждання, страху, радості у відповідь на сум іншого, а також - суму у відповідь на радість іншого) емпатії.

Криза семи років

Діти 6-7-річного віку у зв'язку із загальним (психічним та особистісним) розвитком виявляють виразне прагнення посісти нове, значущіше становище у житті, виконувати нову, важливу не лише для них, а й для оточення роботу. Реалізуючи це прагнення, вони вступають у суперечність зі стилем свого життя, їх перестає тішити гра. Дошкільний період закінчується кризою семи років. Вона проявляється у втраті дитячої безпосередності, замкнутості, дещо штучній поведінці дитини, клоунаді, кривлянні й маніженні.

На підставі виникнення особистої свідомості криза 7-ми років має специфічні симптоми: 1) втрата безпосередності - між бажанням і дією вклинюється переживання того, яке значення ця дія буде мати для самої дитини; 2) вередування; дитина щось із себе вдає, щось приховує (вже душа "закрита"); 3) симптом "гіркої цукерки": дитині погано, але вона намагається цього не показувати. Виникають труднощі виховання дитини, вона починає закриватися і стає некерованою.

Особливості сенсорного розвитку дошкільника

У дошкільному дитинстві відбувається перехід від застосування предметних зразків, які є результатом особистого сенсорного досвіду, до використання загальноприйнятих **сенсорних еталонів** - вироблених людством уявлень про основні варіанти кожного виду властивостей і відношень (кольорів, форм, розмірів предметів, їх розташування у просторі, висоти звуків тощо). Наприклад, при сприйнятті форми еталонами є уявлення про геометричні фігури (коло, квадрат, трикутник тощо), при сприйнятті кольору - уявлення про сім основних кольорів спектра, при сприйнятті простору - уявлення про напрямки (ліворуч, праворуч, попереду, позаду), при сприйнятті часу - уявлення про минуле, теперішнє, майбутнє (вчора, сьогодні, завтра), тривалість часових періодів (день, доба, тиждень, місяць, пора року, рік).

Уявлення про предмет і його властивості виникає раніше, ніж уявлення про простір, і є його основою. Дальший розвиток орієнтації в просторі полягає в тому, що діти починають розрізняти відношення між предметами (один предмет за іншим, перед іншим, зліва, справа від нього, між іншими предметами тощо). Тільки наприкінці дошкільного віку (не у всіх дітей) формується уявлення про простір, що не залежить від місцезнаходження дитини, точки відліку.

Орієнтування у часі спричинює дошкільнику більше труднощів, ніж орієнтування у просторі. У дошкільному віці дитина не орієнтується в часі. Невеликі його відрізки вона вчиться виокремлювати на основі власної діяльності, зважаючи на те, що за певний час можна зробити, який результат отримати.

Розумовий розвиток дошкільника

Розвиток мислення дошкільника.

Основними напрямками розвитку мислення в дошкільному дитинстві є вдосконалення його наочнообразності, пов'язаної з уявленням ситуацій і їх змін на основі уяви, довільної та опосередкованої пам'яті; початок активного формування словесно-логічного мислення (використання понять, логічних конструкцій) шляхом використання мови як засобу формулювання і розв'язання інтелектуальних завдань.

Якщо в ранньому дитинстві мислення здійснюється у процесі предметних дій, то у дошкільника воно починає випереджати практичні дії, оскільки він уже навчається переносити раніше засвоєний спосіб дії на іншу, не тотожну першій, ситуацію.

Дошкільники за допомогою мовлення починають подумки оперувати об'єктами, що супроводжується розширенням діапазону розумових операцій - аналізу, синтезу, порівняння, простого узагальнення. Відповідно, збагачується обсяг форм мислення - в цьому віці це використання міркувань, суджень, простих, але логічних умовисновків.

У дошкільному віці дитина розв'язує життєві завдання трьома способами: наочно-дійовим (реальне випробування властивостей предметів), наочно-образним (оперування конкретними образами предметів і ситуацій) і завдяки логічним судженням з опорою на поняття. Чим вона старша, тим рідше використовує практичні спроби і частіше наочно-образні, а пізніше й логічні способи.

Розвиток уваги дошкільника.

Упродовж дошкільного віку увага стає більш зосередженою і стійкою. Якщо молодші дошкільнята можуть грати в одну гру 30- 50 хв., то в 5-6 років тривалість її збільшується до 2-х год. Це зумовлене тим, що в їхній грі відтворюються складніші дії і взаємини людей, інтерес до неї підтримується постійною появою нових ситуацій.

Основна зміна у процесі розвитку уваги дошкільнят полягає в тому, що вони вперше починають керувати нею, свідомо спрямовувати її на предмети та явища. Довільна увага починає формуватися завдяки включенню дорослими дошкільника у нові види діяльності, спрямуванню й організуванню його уваги, в результаті чого дитина пізнає способи, використовуючи які, вона надалі починає сама керувати своєю увагою.

Розвиток пам'яті дошкільника.

Пам'ять дошкільняти, як правило, має мимовільний характер. Запамятовування і пригадування відбуваються незалежно від волі та свідомості, вони реалізуються у діяльності, зумовлюються нею. Довільні форми запамятовування і відтворення, що починають складатися у середньому дошкільному віці, суттєво вдосконалюються у старших дошкільнят. Найсприятливіші умови для опанування довільного запамятовування і відтворення формуються у грі, коли запамятовування є умовою виконання дитиною взятої на себе ролі.

У деяких дошкільників розвивається **ейдетична** (грец. еісіов - образ) пам'ять - особливий вид зорової пам'яті, який полягає у запамятовуванні, фіксуванні і збереженні у всіх деталях образів предметів і ситуацій після їх сприйняття.

Розвиток уяви дошкільника.

Дошкільний період - сенситивний для розвитку уяви, яка набуває таких темпів розвитку, що вважається новоутворенням пізнавальної сфери цього віку. Потужним поштовхом для розвитку і репродуктивної, і творчої уяви дошкільника стає ігрова діяльність та різні види продуктивної діяльності, такі як конструювання, ліплення, малювання.

Уяві дітей цього віку притаманні такі риси, як конкретність і наочність образів, їх надзвичайна яскравість й емоційність. Характерною для дошкільника є зростаюча довільність уяви. В ході розвитку вона перетворюється у відносно самостійну психічну діяльність.

Молодший шкільний вік

Соціальна ситуація розвитку молодшого школяра

Молодший шкільний вік триває з 6 до 10 (11) років

Специфіка соціальної ситуації розвитку молодшого школяра зумовлюється переходом до нового соціального статусу - школяра.

У спілкуванні молодших школярів з вчителем складаються сприятливі умови -визнання дітьми беззаперечного авторитету педагога. Роль вчителя для першокласників надзвичайно велика, так як він стає новим значимим дорослим, заміником батьків в умовах перебування дитини в школі.

Початок навчання дитини в школі зумовлює перебудову її взаємин з батьками. Ці взаємини змінюються через появу нових прав та обов'язків як у дитини, так і у дорослих. Так, батьки тепер повинні задовольняти нові потреби школяра, пов'язані з навчанням, стимулювати та контролювати його успішність. Поява вчителя як нового авторитету для дитини стає психологічним випробуванням виховної стратегії батьків, водночас у них з'являється нова важлива функція - здійснення емоційної підтримки дитини у навчанні, пом'якшення адаптивних процесів. За таких умов на перший план взаємин батьків з молодшим школярем виходить не контроль успішності його навчання, а діагностика самопочуття в школі.

З початком навчання в школі суттєво розширюється коло спілкування дитини з ровесниками. Першокласники спочатку залучаються в формальне спілкування переважно в процесі виконання навчальних завдань або під впливом зовнішніх обставин. Неформальні взаємини між дітьми в класі складаються в основному за сприяння вчителя, який виділяє деяких учнів у класі як зразок для інших в навчанні і поведінці та одночасно звертає увагу й на хибні в поведінці деяких учнів. Надалі критеріями популярності молодших школярів серед ровесників стає рівень успішності та особистісні якості.

Внаслідок досвіду взаємодії молодших школярів у класі у них починає формуватися громадська думка щодо однокласників, з'являються спроби оцінити якості та вчинки ровесників. Клас з аморфного утворення трансформується у стійку соціальну групу, де спостерігається диференціація молодших школярів за певними статусами.

Навчальна діяльність

Учіння - провідна діяльність молодших школярів, що виявляється в цілеспрямованому засвоєнні ними суспільного досвіду, і, відповідно, формуванні соціальної компетентності.

Навчальна діяльність має стандартну структуру, характерну для будь-якої діяльності. На початковому етапі навчання дитини в школі його головною метою є засвоєння базових знань, формування навичок грамотності. Конкретні цілі учіння молодших школярів визначаються програмним змістом навчання. Навчальна діяльність молодших школярів є полімотивованою. Спостерігається також динаміка навчальної мотивації впродовж даного вікового періоду. Так, багатьох першокласників, якими навчання в школі сприймається як гра, воно приваблює супутніми ознаками - шкільним приладдям, дзвониками тощо, - тут має місце зовнішньо атрибутивна мотивація навчання. Згодом набуває актуальності пізнавальний інтерес як найбільш ефективний мотив навчання учнів початкової школи.

Пізнавальні мотиви активізуються ще в першокласників, яким зазвичай подобається вчитися, читати, писати, лічити. Діти визнають значимість учіння як соціально цінної діяльності. Мотивація змістом навчального матеріалу має місце як прагнення дитини до пізнання нових фактів, суті явищ, їх походження.

Домінуючим мотивом навчання першокласника часто є прагнення зайняти новий соціальний статус - школяра. Згодом мотив трансформується у почуття обов'язку та відповідальності, пов'язане з розумінням на доступному рівні суспільної ролі навчання.

Навчальна діяльність має свою структуру. Д. Б. Ельконін виділяє в ній кілька взаємопов'язаних компонентів:

- 1) навчальна задача - те, що повинний засвоїти учень, спосіб дій, що підлягає засвоєнню;
- 2) навчальні дії - те, що учень повинний робити, щоб сформувати зразок засвоєваної дії і відтворити цей зразок;
- 3) дія контролю - співставлення відтвореної дії зі зразком;
- 4) дія оцінки - визначення того, наскільки учень досяг результату, міри змін, які відбулися в самій дитині.

Це структура навчальної діяльності в її розгорнутій і зрілій формі. Однак, таку структуру навчальна діяльність набуває поступово, а в молодшого школяра вона досить далека від цього. Навчальна діяльність, яка спочатку організовується дорослим, повинна перетворюватися у самостійну діяльність учня, в якій він формулює навчальну задачу, здійснює навчальні дії і дії контролю, дає оцінку, тобто навчальна діяльність через рефлексію на неї дитини перетворюється в самонавчання.

Розвиток мови молодшого школяра

Усна і письмова мова

На момент вступу до школи словниковий запас дитини збільшується настільки, що вона може вільно розмовляти з іншою людиною з будь-якого приводу, що стосується повсякденного життя і сфери її інтересів. Шестирічна дитина має словниковий запас від 3000 до 7000 слів.

До шести-семи років дитина вже такою мірою оволодіває у розмовній мові складною системою граматики, що мова, на якій вона говорить, стає для неї рідною. Дитина легко вимовляє слова таким чином, щоб інтонаційно виділити той звук, з якого починається слово. Вміння здійснювати звуковий аналіз слів сприяє успішному оволодінню читанням і письмом.

Потреба у спілкуванні визначає розвиток мови. Мовне спілкування передбачає не тільки багатство словникового запасу, але й осмисленість того, про що йдеться. Головна функція мови - спілкування, повідомлення чи, як прийнято говорити, комунікація. Шести-семирічна дитина вже здатна спілкуватися на рівні контекстної мови - тієї мови, яка досить точно і повно описує те, про що говориться, і тому зрозуміла без безпосереднього сприйняття самої обговорюваної ситуації. Дошкільнику доступні переказ почутої історії, власна розповідь про те, що сталося.

В початковій школі дитина тільки засвоює письмову мову як засіб комунікації і самовияву, їй ще важко співвідносити контроль за написанням літер, слів і висловлюванням своїх думок.

Новоутворення пізнавальної та особистісної сфер молодшого школяра

Довільність пізнавальної сфери - новоутворення молодшого школяра, що виявляється в здатності докладати вольових зусиль, свідомо регулювати роботу пізнавальних процесів та уваги.

Синкретизм - нерозділеність, злитість сприймання, пов'язана з фіксацією об'єкта на основі якоїсь випадкової його деталі

Мнемічні прийоми - засоби організованого запам'ятовування та відтворення інформації

Сприймання учнів початкової школи стає все більш цілеспрямованим, довільним та осмисленим процесом. Так, зростає здатність розрізняти предмети та їх якості, вдосконалюється орієнтація в часі та просторовій перспективі, хоча нерідкими є прояви синкретизму дитячого сприймання.

Розвиток мислення

Хоча провідним видом мислення молодших школярів залишається наочно-образне, однак учіння забезпечує зростання абстрактних компонентів. В ході навчання учні початкової школи використовують практично всі операції мислення, особливо активно порівняння, аналіз та синтез, узагальнення та конкретизацію. Доступними і правильними для дітей цього віку є базові мислені форми - поняття, судження, міркування і умовисновки.

Мислені процеси молодшого школяра спрямовуються не лише на пізнання предметів і явищ навколишньої дійсності, а виникає здатність дитини до аналізу своїх розумових процесів - рефлексія.

Рефлексія - новоутворення психіки молодшого школяра, що виявляється у його здатності до самоаналізу розумової діяльності та поведінки

З'являється нове психічне новоутворення – внутрішній план дій.

Внутрішній план дій - спроможність молодшого школяра здійснювати попереднє, мислене планування подальших дій.

Розвиток уваги

Для початку молодшого шкільного віку характерне переважання мимовільної уваги. Яскраві, нові, незвичайні подразники привертають увагу першокласників. Навчальна діяльність викликає зростання концентрації, стійкості та обсягу уваги, сприяє формуванню її довільності. Найкраще зосередження уваги учнів початкової школи можна досягнути за умов активізації пізнавального інтересу та мотивації значимості матеріалу.

Діти молодшого шкільного віку, безумовно, здатні утримувати увагу на інтелектуальних задачах, але це вимагає значних зусиль волі і організації високої мотивації.

Розвиток пам'яті

Розвиток пам'яті характеризується в молодшому шкільному віці як кількісними, так і якісними змінами. Так, зростання обсягу запам'ятованого матеріалу та збільшення тривалості його збереження виражають кількісні зміни. Активізація довільної пам'яті супроводжується збереженням мимовільної, так само як механічне запам'ятовування співіснує з осмисленим.

Розвиток уяви

Навчальна діяльність сприяє розвитку уяви та її переходу від репродуктивних до творчих форм. Засвоєння змісту навчальних предметів, зокрема розуміння оповідання, математичної задачі, природних явищ, історичних подій спирається у молодшого школяра на створення образів уяви. В учнів початкової школи зростає швидкість створення образів уяви, збільшується їх точність та детальність. Багатство фантазії дітей проявляється й у різноманітності та насиченості мрій.

Розвиток особистості у молодшому шкільному віці

В молодшому шкільному віці інтенсивно розвивається самосвідомість: дитина починає розуміти, що вона є індивідуальністю, яка піддається соціальним впливам: вона зобов'язана вчитися і в процесі учіння змінювати себе, присвоюючи колективні знаки (мову, цифри тощо), колективні поняття, знання, ідеї, які існують у суспільстві, систему соціальних очікувань стосовно поведінки і ціннісних орієнтацій; водночас дитина переживає свою унікальність, свою самість, прагне затвердити себе серед дорослих і однолітків.

В навчальній діяльності у школяра складаються уявлення про себе, самооцінку, формуються навички самоконтролю і саморегуляції.

В цьому віці розвивається самопізнання і особистісна рефлексія як здатність самостійно встановлювати межі своїх можливостей. Рефлексія виявляється в можливості виділяти особливості власних дій і робити їх предметом аналізу. У цьому віці формуються способи вольової регуляції: спочатку це словесна інструкція вчителя, потім, з розвитком самосвідомості, вольовий акт викликається власними потребами дитини.

До кінця молодшого шкільного віку формуються такі вольові якості характеру, як самостійність, наполегливість, витримка.

В цьому віці відбувається засвоєння моральних норм і правил поведінки.

Значне місце в житті молодшого школяра займають почуття як мотиви поведінки. Розвиток емоційної сфери в цей період характеризується підсиленням стриманості й усвідомленості в проявах емоцій, підвищенням емоційної стійкості. Поряд з підвищенням довільності емоційного процесу, в молодшому шкільному віці змінюється змістова сторона емоцій і почуттів. Активно розвиваються вищі почуття: інтелектуальні (допитливість, здивування, сумнів, інтелектуальне задоволення), моральні (почуття товариськості, дружби, обов'язку, співчуття, обурення від відчуття несправедливості тощо), естетичні.

Емоційна сфера молодшого школяра суттєво змінюється в зв'язку зі зміною образу життя дитини. Джерелами емоційних переживань в цьому віці стають переважно навчання, гра та спілкування. В дітей молодшого шкільного віку розвивається емоційна виразність, поповнюється арсенал інтонаційних та мімічних експресивних реакцій, формується спроможність фіксувати суть та природу власних емоційних переживань. Під впливом учіння бурхливо розвиваються всі види вищих почуттів дитини - інтелектуальні, естетичні, моральні та практичні.

Впродовж цього вікового періоду відбувається зменшення імпульсивності поведінки дитини, зростає її дисциплінованість, самостійність, витримка і наполегливість.

Самоконтроль - новоутворення молодшого шкільного віку, що виявляється як спроможність до свідомого управління дитиною власною психічною та поведінковою активністю

Розвиткові Я-концепції учнів початкової школи властиві такі ознаки, як розширення сфери усвідомлення себе, активізація процесу самопізнання і, як наслідок, формування Я-образу учня. Саме в молодшому шкільному віці Я-образ дитини починає диференціюватись на Я-реальне (уявлення про себе зараз, теперішнього) і Я-ідеальне (образ себе в майбутньому). Навчання в школі сприймається дитиною як засіб саморозкриття, самоактуалізації своєї особистості.

Основні новоутворення особистості молодшого школяра: орієнтація на групу однолітків; формування особистісної рефлексії (здатності самостійно встановити межі своїх можливостей); формування усвідомленої і узагальненої самооцінки; усвідомлення і стриманість у прояві почуттів, формування вищих почуттів; усвідомлення вольових дій, формування вольових якостей.

Новоутворення молодшого шкільного віку

В процесі навчальної діяльності розвиваються основні психологічні новоутворення молодшого шкільного віку:

- 1. довільність психічних процесів,*
- 2. внутрішній план дій,*
- 3. уміння організувати навчальну діяльність,*
- 4. рефлексія.*

Особливості розвитку в підлітковому віці

Підлітковий вік триває з 10 (11) до 15 років

Спілкування підлітків з дорослими

Система взаємин підлітків з учителями ускладнюється порівняно з молодшими школярами; на зміну беззаперечній авторитетності педагогів приходить диференційоване ставлення до них - якщо молодші школярі автоматично виражали свою повагу до вчителя, то щодо підлітків авторитет йому необхідно завоювати.

Характер спілкування учня основної школи з учителями і суб'єктивне ставлення до них змінюється протягом підліткового віку. Якщо провідними мотивами спілкування молодших підлітків є прагнення отримати підтримку, схвалення вчителя за навчання, поведінку і шкільну працю (за традиціями молодшого шкільного віку), то старші підлітки очікують особистісного спілкування на рівних, визнання вчителем їх дорослішання. Попри зовнішню, демонстративну незначимість думки педагога для підлітка, останній надзвичайно чутливий до несправедливості, недовіри вчителя.

В зв'язку з розширенням досвіду та ускладненням розумової діяльності підлітка, він, сприймаючи інформацію від вчителя, піддає її критичному аналізу. Тому саме у взаєминах учнів основної школи з учителями вперше фігурує конфлікт поколінь. Якої форми набуде конфлікт поколінь: конструктивної розвивальної дискусії чи антагоністичного конфліктного протистояння - першочергово залежить від позиції педагога.

Оптимальним стилем взаємодії вчителя з підлітками є демократичний.

Процеси фізичного та психологічного дорослішання підлітка викликають зміни у його взаєминах з батьками. Вплив батьків вже обмежений - ним не охоплюються всі сфери життя дитини, як це було в молодшому шкільному віці, але його значення важко переоцінити. Думка батьків починає конкурувати з точкою зору ровесників, однак базові ціннісні орієнтації підлітка, розуміння ним соціальних проблем, моральні оцінки подій і вчинків залежать в першу чергу від позиції батьків.

Почуття дорослості як центральне новоутворення підлітків викликає їх прагнення змінити стосунки з слухняності, підкорення дитини дорослому на рівноправні взаємини. Дитяча безоцінна любов до батьків змінюється у підлітка на аналіз та критику їх особистісних якостей, тобто має місце ефект "зняття з п'єдесталу".

Ефект "зняття з п'єдесталу" - зменшення авторитетності батьків для підлітка, спричинене його критичним, оцінним ставленням до особистісних якостей і поведінки батьків

Егоцентризм виявляється як зосередженість підлітків на собі. Дане явище викликає послаблення емоційних зв'язків між підлітком та батьками, переключення його інтересів на середовище ровесників. Складність взаємин підлітків з батьками зумовлюється і асиметричністю їх інтересів. Так, батьки цікавляться всіма аспектами життя підлітків, тоді як останні через власний егоцентризм та малий життєвий досвід мало переймаються проблемами батьків. У відносинах з батьками підліток прагне налагодити нові зв'язки, підтверджуючи свою ідентичність та випробовуючи свою автономію. Перебудова взаємин підлітка з батьками супроводжується його поведінковим відокремленням від дорослих, що виявляється в реакціях емансипації та опозиції..

Підліткова реакція емансипації - прагнення підлітка звільнитись від опіки, контролю дорослих і здобути автономність від старшого покоління

Підліткова реакція опозиції - протиставлення цінностей та норм підлітка вимогам дорослих

Зміна взаємин підлітків з батьками супроводжуються конфліктами. Їх типовими причинами є батьківський контроль за поведінкою, навчанням підлітка, його вибором друзів, необхідність виконання підлітком побутової роботи та спосіб вибору ним одягу; зачіски.

Спілкування підлітків з ровесниками

Підлітковий період є сенситивним до розширення та збагачення стосунків з ровесниками. Це виражається у налагодженні довірливого особистісного спілкування підлітка з однолітками як провідної діяльності даного віку. Спілкування з однолітками у підлітковому періоді реалізує функції:

- о обміну інформацією, самопізнання,
- о вдосконалення навичок взаємодії з однолітками,
- о збагачення емпатійних навичок, здатності розділяти з іншими спільні заняття, інтереси і почуття,
- о налагодження контактів з протилежною статтю і засвоєння гендерних ролей,
- о становлення автономності підлітка, його незалежності від дорослих,
- о здобуття досвіду набуття прийняттого соціального статусу.

Саме у групі однолітків створюється нова соціальна ситуація розвитку особистості підлітка, так як дорослішання, статево дозрівання формує прагнення у здобутті емоційної незалежності від дорослих та активізує потребу у спілкуванні з ровесниками. Спілкування з ровесниками стає значимою сферою також через дію механізму само оцінювання - порівняння себе з ровесниками. Взаємини підлітків з ровесниками виявляють нові поведінкові реакції: групування, пошуків друзів і компанії, хобі-реакції та реалізуються через налагодження дружніх взаємин і пошуки референтної групи та встановлення значимого статусу в ній.

Підліткова реакція групування - потреба підлітка в приналежності до групи, що виражається через його прагнення перебувати в середовищі ровесників та взаємодіяти з ними

Динаміка дружніх взаємин у цьому віці передбачає спочатку встановлення приятельських стосунків на основі спільних інтересів, визначення змісту "Я", самопізнання, а згодом формування емоційної прив'язаності, закріплення навичок соціальної взаємодії. Важливим чинником підліткової дружби є подолання самотності.

У підлітковому віці відбувається пошук референтної групи. Пошук референтної групи характерний для всіх підлітків, а потреба завоювати високий статус в ній більш активізована у хлопців. Для підлітка дуже важливо мати референтну групу, цінності якої він приймає, на чій норми поведінки і оцінку він орієнтується. Для даного віку також характерними є різноманітні захоплення і пов'язана з ними хобі-реакція.

Хобі-реакція - схильність підлітків переймати та розповсюджувати інтереси, захоплення ровесників, яка має поверховий та швидкоплинний характер

Інтереси хлопців та дівчат цього віку є швидкоплинними і поверховими, тобто підлітки часто захоплюються чимось новим, однак ненадовго. При виборі захоплення підліток виявляє свою самостійність та здійснює пошуки способів й сфер самореалізації.

Провідна діяльність підлітка

У підлітковому віці провідними видами діяльності є:

- міжособистісне спілкування з дорослими і ровесниками (інтимно-особистісне спілкування),
- суспільно корисна праця
- навчання, що позитивно позначається на розвитку психіки та особистості загалом.

Пізнавальні надбання підліткового віку

Розвиток уваги учнів основної школи відбувається через формування вищих довільних форм, зростання обсягу, стійкості та концентрації. Однак, спостерігається залежність продуктивності уваги від інтересу підлітка до діяльності. Хоча багатьом підліткам характерна імпульсивність інтелектуальних процесів, але за умови позитивної стійкої мотивації учні основної школи спроможні до саморегуляції уваги, яка стає більш контрольованою. У цьому періоді вдосконалюється вміння розподіляти та переключати увагу.

Процеси відчуття та сприймання працюють у підлітка узгоджено, розвиваються в єдності. Їх довільність набуває характеру цілеспрямованих сенсорних і перцептивних дій, так як ускладнення змісту навчального матеріалу потребує від учня основної школи для успішного засвоєння інформації її продуктивного сприймання.

В підлітковому віці змінюється співвідношення між мисленням та пам'яттю, яка втрачає свою домінуючу позицію, поступаючись саме мисленню - продовжується процес інтелектуалізації вищих психічних функцій.

Відбувається вдосконалення роботи пам'яті. Підлітки практикують первинне осмислення та інтелектуальне опрацювання матеріалу, полегшуючи його запам'ятовування та подальше відтворення. Засвоюються базові мнемічні прийоми. Розвивається логічна пам'ять, яка поступово займає домінуюче місце при фіксації навчального матеріалу. Разом з тим уповільнюється розвиток механічної пам'яті, що в умовах необхідності запам'ятовування значної кількості термінології може викликати негативну оцінку підлітком своїх мнемічних якостей. Ступінь осмислення матеріалу суттєво впливає на якість як запам'ятовування, так і відтворення навчального матеріалу учнем основної школи. Довільна пам'ять переважає у навчанні підлітків, однак мимовільно добре фіксується матеріал, який викликає емоційний супровід чи визнається значимим.

Мислення зазнає суттєвих якісних змін:

- о перехід від предметного і наочного до абстрактного та формального мислення,
 - о уможливлення класифікації неоднорідних об'єктів, аналізу нових сполучень предметів і категорій,
 - о вживання мовленнєвих абстрактних висловів, співставлення альтернативних ідей,
 - о оволодіння здатністю систематично будувати гіпотези, робити висновки й експериментально перевіряти в разі необхідності їх істинність,
 - о розвиток здатності в ідеальній формі створювати задум, втілювати його в дійсність, отримувати продукт і тим самим реалізовувати власно спроектований задум, виступаючи при цьому автором ідеальної форми даної проєктивної діяльності,
 - о рефлексія (самоаналіз) своїх власних розумових операцій, вияви формального мислення,
 - о оволодіння дискурсивним мисленням - розгорнутими розміркуваннями,
 - о спроможність до аналізу й розрізнення слів, намірів та вчинків.
- Означені особливості стають підґрунтям для виявів у підлітка критичизму, який засвідчує активізацію мислительної активності.

Критичизм підлітковий - схильність підлітків скептично ставитись до пояснень дорослих, сумніватись у правильності їх доказів та шукати свої контраргументи

Паралельно з розвитком сприймання, пам'яті та мислення відбувається формування уяви. Це сприяє виявам творчості підлітків, які починають писати вірші, серйозно займатися малюванням, конструюванням і т.д. Уява підлітків набуває регулятивного та компенсаторного характеру, тісно вплітаючись в їх психічне життя. Потреби, почуття, що переповнюють підлітка, знаходять місце в уявній ситуації. Недосяжні в реальному житті мрії легко втілюються у світі фантазій, тому уява часто приносить підліткові заспокоєння, знімає напруження, послаблює внутрішній конфлікт. Окрім цього, у своїх фантазіях підліток краще усвідомлює власні прагнення та емоції, вперше починає уявляти свій майбутній життєвий шлях, неясні спонукання постають перед ним в яскравій образній формі.

Підлітковий вік сприятливий для вдосконалення вмінь користуватись мовленням як засобом спілкування. Однак в повсякденному спілкуванні з однолітками підлітки часто вдаються до сленгу, а окремі вживають нецензурні слова, що начебто робить їх дорослішими, автономнішими, вільними від соціального тиску.

Сленг - варіант розмовного мовлення, що не відповідає літературним вимогам

Особистісні зміни підлітків

Психологічні новоутворення підліткового віку

Підлітковий вік характеризується такими специфічними **новоутвореннями**:

- почуття дорослості,
- потреба у самоствердженні.

Почуття дорослості - центральне особистісне новоутворення підлітка, що виражається через суб'єктивне ставлення до себе як до дорослого, уявлення себе дорослою людиною

Почуття дорослості підлітків не є обов'язково усвідомлюваним. Однак, воно є специфічною формою самосвідомості представників цього віку, соціальною за змістом та походженням. Будучи закономірною ознакою формування особистості, дане новоутворення виникає у підлітків навіть за протилежних умов виховання дорослими: як авторитарного підходу, регламентації всієї поведінки дитини, так і за умов її значної свободи та самостійності.

Почуття дорослості у підлітків проявляється з неоднаковою яскравістю і в різних формах.

Діяльнісна форма фігурує за фактові участі підлітка в справах дорослих (спілкуванні, праці тощо); світоглядна виявляється як наявність власної точки зору і вміння її відстоювати. Високий рівень ерудиції, обізнаності підлітка в певній сфері виражає інтелектуальну форму. Зацікавленість протилежною статтю, романтична захопленість хлопця чи дівчини, прагнення налагодити взаємини з представником протилежної статі - це вияви статевої форми почуття дорослості. І нарешті, наслідування підлітком зовнішніх манер поведінки дорослих, копіювання їх звичок (часто негативних, на кшталт паління, вживання алкоголю) відображає наслідувально-поведінкову форму.

Почуття дорослості найбільше проявляється у прагненні підлітка до самостійних поглядів, рішень та вчинків. Одним із виявів почуття дорослості є потреба підлітка у самоствердженні.

Потреба у самоствердженні - спрямованість підлітка на пошуки, виявлення та реалізацію своєї індивідуальності, унікальності в системі соціальних зв'язків.

Поява даної потреби є свідченням переходу підлітка на наступний етап соціалізації - індивідуалізацію. Сутність самоствердження підлітка пояснюється прагненням до підтвердження самоцінності, бажання бути гідним уваги й отримати визнання інших, набути впевненості в собі.

Форми самоствердження підлітка можуть бути різноманітними. Найпростіша з них полягає у зовнішньому наслідуванні дорослих, їхніх шкідливих звичок, особливостей поведінки (куріння, вживання алкоголю, наркотиків, надмірне і без смаку використання косметики, носіння своєрідного одягу, послуговування нецензурною лексикою). Позитивними формами самоствердження підлітків є заняття спортом, праця в сім'ї, школі, на виробництві, виконання суспільно корисних справ. Інтелектуальне самоствердження учнів відбувається в їхній навчальній і позанавчальній пізнавальній діяльності, реалізації пізнавальних потреб та інтересів. Підлітки із захопленням займаються дослідницькою діяльністю в навчально-наукових гуртках, їх приваблює участь у відкриттях.

Підлітковий період є одним з ключових етапів становлення емоційно-вольової регуляції особистості. Однак відбувається це складно, суперечливо. Так, для підлітків характерна легка збудливість, різкі зміни переживань та настрою, причому без особливо значимих причин. Перепади емоційних переживань можуть бути швидкими, радикально протилежними і навіть поєднувати амбівалентні емоції чи почуття. Представники даного вікового періоду є дуже чутливими у ставленні інших до себе, водночас здатними до сильних емоційних прив'язаностей та самопожертви. Так званий підлітковий комплекс емоційності поєднує в собі сентиментальність і вражаючу байдужість, хворобливу сором'язливість з розв'язністю, бажання бути визнаним іншими з прагненням до усамітнення. Водночас переживання підлітка стають глибшими, багатограннішими і сильнішими, він краще, ніж молодий школяр може керувати своїми емоційними станами.

Емоційна сфера підлітків дуже суттєво впливає на мотивацію їх поведінки та вольову регуляцію. В даному віковому періоді зміцнюється сила волі, зростає самовладання, розвиваються самостійність та наполегливість у випадку позитивної мотивації. Але через неправильне розуміння частиною підлітків сили волі, вони схильні до впертості, негативізму, нерозумних перевірок власного самовладання

Розвиток волі в даному віці створює сенситивність до формування основ характеру. Суперечності психічного розвитку підлітків можуть спровокувати акцентуації рис характеру. В цьому віці формується Я-концепція, підліток починає усвідомлювати свою неповторність, в його свідомості відбувається переорієнтація з зовнішніх оцінок дорослих та внутрішні. Розгортається формування нового Я-образу особистості підлітка, пов'язаного з фіксацією змін зовнішності та соціального статусу. В учня основної школи оновлюється диференціація Я-образу на Я-реальне (теперішні якості та властивості) та Я-ідеальне (образ себе в майбутньому).

Умовним піком переходу від дитинства до дорослості можна вважати переживання підлітком кризи 13 років, з якою традиційно пов'язують головні труднощі підліткового віку. Науковці по-різному тлумачать існування та зміст даного психологічного явища.

Переживання підлітком кризи зумовлене загостренням базових суперечностей віку: між сформованим почуттям дорослості та відсутністю адекватних способів її підтвердження, а також між прагненням підлітка до самостійності, самоствердження й контролем, опікою зі сторони дорослих. Відповідно, ломка старих психологічних структур приводить до вибуху неслухняності, грубощів, негативізму підлітка.

Підліткова криза відрізняється від інших вікових криз довшою тривалістю. Слід зазначити, що бувають випадки безкризового розвитку підлітка, якщо дорослі чутливо ставляться до потреб дитини цього віку і вчасно перебудовують взаємини з ними. Іноді безкризовий розвиток підлітка може бути лише вдаваним, а насправді проходити в прихованій формі або зміщуватись у часі.

Якщо ж криза 13-ти років характеризується гострим перебігом, то може виявлятися через важковиховуваність підлітка.

Юнацький вік

Соціальна ситуація розвитку в юнацькому віці

Юнацький період триває з 15-ти до 21-го року

Соціальна ситуація розвитку юнаків може розгортатися через три альтернативні (іноді поєднані) статуси - старшокласника, студента чи працюючого.

Навчання юнаків у старшій школі здебільшого позитивно впливає на їх психіку, так як вони знаходяться в звичному середовищі на позиції старших, мають можливість подовжити процес вибору професії. Працюючі хлопці та дівчата отримують професійний досвід, певну матеріальну незалежність, однак цей статус не забезпечує найкращих надбань психічного розвитку, оскільки професійна діяльність зазвичай є малокваліфікованою і не престижною. Оптимальним статусом представників цього віку є студентство (за умов успішної адаптації до вузівського навчання та правильного вибору майбутньої професії) - юнаки-студенти отримують загальну та професійну освіту, шліфують свій інтелект, накопичують комунікативний досвід. Високі амбіції та життєва активність частини юнаків дозволяє їм поєднувати навчання в кількох ВНЗ або працювати, отримуючи вищу освіту.

Паралельно з набуттям соціальної зрілості в юнацькому віці спостерігається висока гнучкість соціальних ролей - представники цього періоду прилаштовуються до людей різних статусів, статі та віку. Водночас має місце комунікативне експериментування, що сприяє накопиченню комунікативного досвіду юнаків, але й викликає певні розчарування. Залишається актуальним прагнення хлопців та дівчат перебувати у референтній групі, займати вагомий статус серед ровесників, що започаткувалось ще в підлітковому віці.

Соціалізація в юнацькому віці досягає етапу інтеграції, тобто молоді люди намагаються налагодити з ровесниками взаємини, що характеризуються глибокою психологічною близькістю.

Найповніше вони виявляються в юнацькій дружбі та коханні. Цьому сприяє і досягнення юнаками гетеросоціальності - вміння налагоджувати та підтримувати спілкування з людьми обох статей.

Позитивна динаміка має місце у спілкуванні юнаків з дорослими. Досягнення поведінкової автономії юнаків визнається батьками, що послаблює конфліктність їх взаємин. У порівнянні з підлітками юнаки також виражають більш терпиме, лояльне та доброзичливе ставлення до батьків.

Започатковане в підлітковому віці прагнення до дорослості посилює емансипацію юнаків щодо батьків. Однак поведінкова автономія юнаків випереджає емоційну, тому вони прагнуть самі контролювати свої дії, але мати емоційну підтримку батьків через спілкування. Батьки все ще суттєво впливають на самооцінку молодих людей, тому актуальним є визнання і схвалення значимими дорослими їх особистісних проявів. Хлопці та дівчата потребують адекватного вираження любові батьками до себе дитини - не фізичних, а вербальних виявів турботи, ласки.

Започатковане ще в підлітковому віці диференційоване ставлення учнів до педагогів посилюється в старшій школі. Старшокласники вже не сприймають вчителя як втілення батька чи матері. У вчителів юнаки хочуть бачити старшого друга, до якого можна

звернутись за порадою щодо подальших життєвих планів. Серед найбільш бажаних якостей педагога юнаки називають емоційну стійкість (врівноваженість, доброзичливість, терплячість), демократичність (позитивне ставлення до запитань юнаків, толерантність до альтернативних точок зору), комунікабельність, любов до учнів, розуміння їх потреб й індивідуальних особливостей, ерудованість, об'єктивність.

Для юнацької комунікативності, як і підліткової, теж є характерним егоцентризм, так як потреба у самовираженні сильніша від інтересу до співрозмовника. В юнацькому віці зростання вибірковості дружніх стосунків. Але найважливіше зрушення в юнацькій дружбі - зростання її психологічної інтимності. Молоді люди стають спроможними на глибоке саморозкриття, прощення. Для ранньої юності притаманна ідеалізація друзів і самої дружби.

Спілкування юнаків з протилежною статтю теж містить відбиток роботи фантазії. Особливо актуальним це стає щодо закоханості та кохання. В перших юнацьких захопленнях вагому роль відіграє фантазія (у хлопців вона має еротичний зміст, у дівчат - романтичний).

Юнацьке кохання характеризується глибшою інтимністю, ніж дружба. Воно включає в себе дружбу та потребу фізіологічної близькості, інтимності.

В зв'язку з великою значимістю для юнака думки ровесників про нього актуальною є проблема самопрезентації як способу вираження своєї індивідуальності в суспільстві. З іншої сторони, хлопець чи дівчина прагне інтегруватись в середовищі ровесників. Обидва ці аспекти дозволяє поєднати та втілити залучення молодих людей до так званої юнацької субкультури.

Юнацька (молодіжна) субкультура - особливий етико-естетичний пласт, який визначає стиль життя, мислення молодих людей і відрізняється своїми звичаями, нормами та цінностями від уподобань дорослих

Прагнучи віднайти та виразити свою індивідуальність, юнаки створюють специфічний набір цінностей, норм поведінки, музичних смаків, мовлення, зовнішнього вигляду. Це відрізняє молодих людей від дорослих і надає почуття групової спільності та солідарності.

Розумовий розвиток юнаків

Розвиток пізнавальної сфери в ранній юності досягає рівня готовності особистості до виконання практично всіх видів розумової діяльності дорослих. Процес сприймання стає складним інтелектуальним процесом, організовані перцептивні дії старшокласників набувають спрямування як на зовнішні об'єкти, так і на внутрішній світ. Самоспостереження стає підґрунтям для рефлексії молодого людини.

Започатковане в підлітковому віці домінування довільної та логічної пам'яті, в юності досягає апогею. Розвиток мнемічних якостей виявляється й в зростанні продуктивності пам'яті щодо абстрактного матеріалу, системному й осмисленому використанні раціональних мнемічних прийомів. Важливими фактами прогресу є спеціалізація пам'яті відповідно до провідних інтересів і професійної спрямованості юнаків та їх прагнення оволодівати і керувати своєю пам'яттю.

Збагачення інтелекту яскраво виявляється в роботі уяви юнаків. Даний період взагалі сприятливий для розвитку уяви, так як формування подальшого життєвого плану втілюється у мріях. Мрії юнаків набувають особливо конкретного та дієвого характеру. Фантазія через образи себе в майбутньому спонукає молоду людину до реальних дій, стає фактором саморегуляції діяльності. Під час навчання юнак, оволодіваючи складним навчальним матеріалом, вдосконалює репродуктивну уяву. Водночас розвивається творча уява, що виразно виявляється в навчальній, дослідницькій, художній та інших видах діяльності. Старшокласники значно краще, ніж підлітки, схильні критично ставитись до витворів своєї уяви, співвідносити мрії з реальною дійсністю.

Юнацький вік - важливий етап розвитку розумових здібностей, що передбачає активізацію теоретичного мислення. Вже старшокласники прагнуть осягнути суть та детермінацію явищ, характерним є прагнення до узагальнення, пошук загальних закономірностей за конкретними фактами.

Інтроепективність мислення реалізується через спроможність прослідкувати та проаналізувати хід власних думок, логічність фігурує як опора на докази, наукові обґрунтування, абстрактність виявляється через оперування поняттями, економічність та продуктивність спирається на контроль процесів міркування, їх скорочення. Зіштовхуючи особистість з численною кількістю нових, суперечливих життєвих ситуацій, юнацький вік стимулює та активізує її творчий потенціал. У власне юності відбувається становлення дивергентного мислення, що свідчить також про послаблення юнацького максималізму. Дивергентне мислення - різновид мислення, який передбачає наявність багатьох однаково правильних і рівноправних відповідей на одне і теж питання

Паралельно з розвитком мислення покращується і мовлення. Відбувається збагачення лексичного запасу новими термінами, удосконалюються мовні засоби, відшліфовуються вміння передавати думки в усній та письмовій формі. Суттєво активізується внутрішнє мовлення як наслідок системної рефлексії, відбувається перехід від розгорнутого до скороченого внутрішнього мовлення.

Навчальна та практична діяльність хлопців та дівчат стимулює розвиток їх уваги. Інтенсивно розвивається здатність юнаків зосереджуватися на тривалій час, переборювати дію відволікаючих подразників, розподіляти та переключати увагу. Залежно від інтересів хлопців та дівчат виявляється вибірковість їх уваги. При їх наявності та стійкості довільна увага перетворюється на післядовільну, збільшуючи продуктивність засвоєння матеріалу.

Для даного вікового періоду **провідною діяльністю є навчально-професійна, тобто навчання**, спрямоване на здобуття професії. Провідними мотивами навчання стають саме професійно орієнтовані, що зумовлює вибіркоче ставлення молодих людей до навчальних предметів.

Розумовий розвиток юнаків полягає не тільки в накопиченні вмінь та змінах окремих властивостей інтелекту, а й у формуванні головного пізнавального новоутворення - індивідуального стилю інтелектуальної діяльності.

Індивідуальний стиль інтелектуальної діяльності - стійка своєрідна система набуття, накопичення, переробки та використання особистістю інформації

Дане новоутворення формується на основі типу вищої нервової діяльності, пізнавальних інтересів, досвіду та особистісних якостей.

Формування особистості в юнацькому віці

В юнаків не тільки з'являються нові інтереси, прагнення, але й відмирають, втрачаються чи суттєво видозмінюються старі. В даному періоді на перший план висуваються мотиви, пов'язані з життєвими планами молодого людини, її майбутніми намірами. Головною суперечністю ранньої юності є потреба в самовизначенні та неадекватний життєвий досвід. В ході вирішення цієї суперечності юнак шукає своє місце в дорослому світі, формує свої подальші життєві плани та шляхи їх реалізації, тому головним особистісним новоутворенням ранньої юності є самовизначення.

Самовизначення - центральне особистісне новоутворення раннього юнацького віку, що виявляється як формування його представниками подальшого життєвого плану та способів його реалізації

Юнацьке самовизначення має комплексний характер, так як розповсюджується не тільки на професійну сферу (вибір майбутньої трудової діяльності), а й на сімейну (вибір шлюбного партнера, створення сім'ї), громадянську (суспільні позиції, вибір друзів) тощо. Його формування ускладнюється дисбалансом між швидким дорослішанням, статевим дозріванням і повільнішим настанням соціальної зрілості юнака.

Американський психолог Е.Еріксон вважав головним особистісним надбанням юнаків ідентичність, яка співзвучна з поняттям самовизначення.

Ідентичність (психосоціальна тотожність) - баланс, узгодженість між внутрішніми психічними якостями особистості та її соціальними ролями, діяльністю й поведінкою

Якщо молода людина, за думкою психолога, не знаходить своєї ідентичності, то потрапляє в несприятливу для її психіки ситуацію змішування (дифузії) ролей. Продовжуючи

дослідження Еріксона, канадський психолог Ж.Марсія визначив, що формування ідентичності може відбуватись в наступних типових варіантах:

Так, у випадку уникнення пошуку ідентичності, його запереченні юнаком мова йде про дифузну ідентичність. Її може спричинити інфантилізм, негативна Я-концепція, викривлені механізми самоствердження. Пошуки ідентичності, замінені вибором дорослих чи здійснені під впливом випадкових обставин, визначають передчасний (приречений) варіант розвитку. Відкладений процес формування особистості, пов'язаний з несприятливими життєвими обставинами чи внутрішньою неготовністю юнака відображає відстрочений вибір або мораторій. Знаходження молодю людиною балансу між бажаннями і можливостями, узгодження своїх потреб щодо майбутнього з соціально зумовленою ситуацією розвитку вказує на досягнення зрілої ідентичності. Зазначені варіанти формування ідентичності є одночасно її типами та етапами.

Досягнення юнаком зрілої ідентичності дозволяє виробити життєвий план і приступити до його реалізації.

При виборі майбутньої професії молода людина орієнтується на запозичений досвід. За умов недостатньої обізнаності юнака про специфіку професій та слабкого знання власних особистісних якостей доречним є звертання до професійної консультації, яку надають кваліфіковані фахівці.

Емоційна сфера юнаків є більш стабільною, ніж підлітків. Молоді люди спроможні до саморегуляції своїх емоційних станів, ставлення до себе теж набуває більш стійкого позитивного змісту. Почуття, формуючись в узагальненому вигляді, поєднуються зі знаннями і виражають більш-менш стійкі світоглядні настанови. Тому даний віковий період також сенситивний до формування світогляду як системи стійких переконань. Значне місце в ньому займає моральна орієнтація як ставлення до людей, норми поведінки тощо. Моральна свідомість в юнацькому віці піднімається до ступеня стійких моральних переконань, що уможлиблює свідому регуляцію поведінки.

У ранньому юнацькому віці поглиблюється та розширюється особистісна рефлексія - самопізнання особистістю себе як активного суб'єкта своєї життєдіяльності. Юнак намагається відмежуватись від потреби бути схожим на інших, а акцентує увагу на власних якостях, проявах своєї індивідуальності.

Для всього вікового періоду характерне розгортання статево-рольової ідентифікації, закріплення гендерних норм моралі та поведінки, формування готовності до шлюбних взаємин (ступінь якої дуже варіюється у різних хлопців і дівчат).

Для хлопців та дівчат типовим є пошук сенсу життя.

Для представників даного віку характерним є міф про власну унікальність тобто уявлення про себе і про свою психіку як винятковість. Психологічне призначення цього феномену психіки хлопців та дівчат - відшліфовування власної індивідуальності, стабілізація самооцінки.

Юнацький максималізм - категоричне ставлення до дійсності, спричинене невідповідністю рівня домагань життєвому досвіду молодої людини, завищеність її життєвих ідеалів. Його прояви мають місце в світогляді, емоційній та поведінковій сферах молодої людини. Багато юнаків демонструє максималізм як прагнення до якнайбільшого задоволення своїх матеріальних та духовних потреб, завищений рівень домагань.

Приблизно в 17 років представники юнацтва переживають вікову кризу. Вона зазвичай протікає більш спокійно, ніж підліткова. Першочерговими причинами цієї кризи, за даними вітчизняних психологів, є складності самовизначення, особливо професійного. Нездатність молодої людини ідентифікувати себе з представником певної професії викликає тривожність, розчарованість та відчай.

Зарубіжні психологи беруть до уваги інші аспекти юнацького самовизначення як детермінацію кризи. Так, американський публіцист Г.Шихи схильна розглядати кризу сімнадцятирічних як "відрив від батьківських коренів". На думку психолога, набуваючи власних світоглядних цінностей, юнак переглядає та аналізує життєві орієнтації, культивовані в родині. Результатом цього аналізу молодої людини в кризі може бути:

Рис. 3.34. Варіанти реагування юнака під час кризи 17-ти років

Поступово об'єднуючий батьків та юнаків родинний зв'язок послаблюється. В результаті в дорослих доньок та синів назріває бажання залишити "батьківське гніздо", і вони починають обривати емоційні зв'язки з домом, які в цей момент їх обтяжують. Г.Шихи стверджує, що стрімкий відрив від батьківських коренів забезпечує подальший адекватний розвиток життєвого циклу дорослої людини. Якщо криза не розгортається в цьому віці, вона наступить пізніше і буде переживатись важче.

Психологічні особливості раннього дорослого віку

Загальні передумови функціонування психіки в ранній дорослості

Загалом, дорослість є найтривалішим періодом життя людини, який складається з таких стадій:

- 1) рання дорослість (від 20 до 40 років);
- 2) зріла дорослість (від 40 до 60 років).

Із настанням дорослості змінюється співвідношення базових факторів психічного розвитку людини - роль біологічного послаблюється, посилюється активність самої особистості в контексті певних соціальних умов.

Психічний розвиток дорослого можна описати в контексті трьох взаємопов'язаних аспектів його "Я". Йдеться про розвиток таких систем Я-концепції, як індивідуальне "Я", родинне "Я" та професійне "Я". Розвиток індивідуального "Я" передбачає розвиток та вдосконалення фізичних, інтелектуальних, емоційно-вольових та поведінкових якостей. Родинне "Я" пов'язане з функціонуванням таких соціальних ролей особистості як дорослої дитини батьків, члена подружжя, батька чи матері власних дітей. Професійне "Я" виявляється через трудову діяльність особистості, де вона виступає як професіонал, колега, начальник і підлеглий.

На початку раннього дорослого віку остаточно завершується зростання та дозрівання організму, людина досягає вершини своїх фізичних можливостей, так триває до 30 років, потім починається їх повільний малопомітний спад. До 40 років рівень фізичних можливостей людини залишається надзвичайно високим. Настання фізичної зрілості має підкріплюватись набуттям психологічної зрілості.

Зрілість психологічна - системна якість особистості, що відображає досягнення стану її повної функціональності, адаптивності та відповідальності

Культурні цінності суспільства визначають зміст психологічної зрілості, однак найчастіше фігурують такі її типові ознаки:

Рис. 3.35. Ознаки психологічної зрілості особистості

Позитивна життєва настанова, пов'язана з досягненням фізичної зрілості, що започаткувалась у юності, в цьому періоді підкріплюється почуттям впевненості в собі, великих можливостей, енергійності, оптимізму, піку життя. Найвищий рівень сексуальності провокує сексуальну поведінку й інтенсивне інтимне спілкування з протилежною статтю. Даний вік є сприятливим для народження жінками дітей.

Для людей цього віку характерна висока адаптивність організму та психіки, що допомагає у подоланні стресів, та хороші відновлювальні можливості, які забезпечують високу працездатність людини. Однак образ життя, який властивий людині раннього дорослого віку, визначає стан її здоров'я та інтенсивність старіння в середній та пізній дорослості.

Перша фаза ранньої дорослості.

Триває приблизно з 20 до 30 років життя і збігається з молодістю людини. У цей період людина досягає піку у своєму фізичному розвитку, є здоровою, сильною, витривалою, енергійною, здатною до народження дітей. Активно збагачується її психологічний і соціальний досвід, вона включається в усі види соціальної активності, оволодіває багатьма соціальними ролями. Розвиток особистості людини зумовлюється передусім особливостями сімейного та професійного життя. Вона відходить від батьківської сім'ї, обирає супутника життя, приймає рішення про шлюб і створення сім'ї, народження дітей, займається їх вихованням. Одночасно зі створенням сім'ї людина спрямовує свої зусилля на професійне навчання, пошук постійного місця зайнятості, професійну адаптацію, досягнення професійного успіху, кар'єру.

Друга фаза ранньої дорослості.

Охоплює період від 30 до 40 років. Особливості розвитку людини в цей час залежать від ступеня і продуктивності її соціальної активності, досягнутого статусу, перебігу

попередніх стабільних і кризових періодів. Новий статус дорослого забезпечується його правами і обов'язками в різних сферах життя й діяльності, консолідацією соціальних і професійних ролей.

У другій фазі ранньої дорослості людині доводиться вирішувати такі проблеми:

1) *проблема професійної кар'єри.*

2) *проблема виховання дітей.*

Мотиваційні настанови раннього дорослого віку.

Людина, яка вступає в доросле життя, опиняється перед необхідністю розв'язання багатьох проблем, серед яких найважливішими є одруження, народження й виховання дітей, вибір професійного шляху. У ранньому дорослому віці спонукальна сфера людини може суттєво змінюватися внаслідок непередбачуваних подій, якими бувають раптова смерть родичів, коханого, дитини, втрата роботи, руйнування кар'єри, хвороба тощо. Подібні події нерідко спонукають людину до неадекватних, деструктивних учинків, які можуть кардинально змінити подальше її життя.

Ранній дорослий вік є періодом життєвих починань, які здебільшого відповідають сформованим у юнацькому віці планам щодо особистого та професійного життя, кар'єри. Тому одним із найважливіших завдань особистості є узгодження мрії з реальністю, бажаного і можливого.

У ранньому дорослому віці особливо важливим є формування мотивацій стосовно основних рішень цього періоду життя: одруження і неодруження, вибір професії та професійної діяльності.

Мотивація вибору професії. Мотивами професійного вибору можуть бути:

- практичні інтереси (висока зарплата, престиж, кар'єра, умови праці та ін.);
- батьківські настанови. Осіб, котрі в дитинстві перебували в центрі уваги сім'ї, часто в дорослому віці приваблюють професії, що дають змогу контактувати з людьми і відчувати їхню повагу;
- потреба реалізувати власні здібності. Людина обирає ту професію, яка може принести задоволення, сприяти самореалізації її здібностей та інтелекту, особистісному зростанню;
- інтерес до професії, відповідність її темпераменту, характеру, особливостям емоційної сфери особистості тощо;
- суспільний інтерес (вибір професії мотивується уявленнями про її престиж у суспільстві);
- статево-рольові фактори.

Когнітивна сфера в ранній дорослості

Робота інтелекту не тільки не зупиняється в дорослості, а й внаслідок постійної розумової активності люди до старості набувають значний багаж знань. Зміни інтелекту в ранній дорослості визначаються тим змістом особистості, який склався - освітою, життєвим досвідом, настановами, професійною діяльністю тощо.

До 25 років сенсорно-перцептивні характеристики дорослого досягають максимального розвитку, зберігаючись на цьому рівні у більшості людей до 40 років. Зокрема, зорова, слухова та рухова чутливість найкраще виявляються на початку періоду, а обсяг поля зору - у тридцятирічному віці. Особливо добре сенсорно-перцептивні властивості функціонують за умови їх систематичного оптимального навантаження.

Впродовж раннього дорослого віку мислення особистості набуває комплексного характеру мислених операцій та високого рівня інтеграції різних видів мислення. Мислення людини раннього дорослого віку характеризується значною гнучкістю - здатністю використовувати попередній життєвий досвід у нових незнайомих ситуаціях. Саме критичність і гнучкість мислення дозволяє людині даного віку будувати адекватні смислові системи, які містять прийнятні життєві цінності.

Найбільш суттєві зміни розвитку мовлення людей, що досягнули ранньої дорослості, полягають у вдосконаленні якісних параметрів мовлення. Прогрес стосується зростання лексичного запасу (поповнення загальнокультурними та професійними термінами) і граматичних перетворень.

Побудова родинних взаємин людиною раннього дорослого віку

Започатковані у юності пошуки ідентичності тривають і в ранній дорослості. Завершення професійного навчання та початок трудової діяльності визначають **професійну ідентичність**, а налагодження близьких взаємин з протилежною статтю викликає активізацію **родинної ідентичності** особистості. Формування ідентичності стає підґрунтям для вирішення центрального завдання психіки людини раннього дорослого віку - **самореалізації**.

Еріксон тісно пов'язує досягнення ідентичності в дорослості з розвитком близьких взаємин з друзями, дружиною чи чоловіком.

Психолог наголошує, що неспроможність до встановлення особистістю близькості впродовж раннього дорослого віку викликає почуття самотності, пригніченості, підозрливості та ускладнює соціальну адаптацію.

Найсприятливішим підґрунтям для встановлення близьких взаємин з особами протилежної статі є почуття закоханості й кохання.

У період ранньої дорослості людина переживає яскраві та глибокі емоції батьківства, які поєднують у собі радість від спілкування з дитиною, почуття прив'язаності і взаємної довіри, чутливість до її потреб, захоплення нею.

Батьківство спонукає подружжя до опанування нових ролей та обов'язків.

Емоційні реакції чоловіка і жінки на появу дитини і все, що з нею відбувається після народження, часто є різними.

Головними особливостями емоційної сфери людини в ранньому дорослому віці є її стабільність, сформованість таких емоційних властивостей, як емпатія, саморегуляція емоційних переживань, багатство (бідність) емоційного життя. У цьому віці особистість переживає широку гаму моральних, інтелектуальних, естетичних почуттів, стійкою стає її загальна емоційна спрямованість.

Розгортання професійного циклу в ранній дорослості

Іншим напрямком самореалізації людини раннього дорослого віку, альтернативним родинному, є професійний. Його розгортання та зміст психологи представляють через професійний цикл.

Професійний цикл - система послідовних етапів професійного шляху суб'єкта праці від початку професійного самовизначення до завершення професійної діяльності

Впродовж професійного самовизначення, пошуку роботи та розбудови кар'єри особистість розвиває та уточнює свою професійну Я-концепцію.

Відповідно до періодизації професійного циклу людина в ранньому дорослому віці завершує професійне навчання, шукає роботу, працевлаштовується, пристосовується до роботи та вибудовує кар'єру, тобто розгортається її професіоналізація.

Професіоналізація - процес оволодіння людиною певною професією, перехід в ряди професіоналів

Важливим етапом професіоналізації є професійне навчання, надбанням якого є первинна професійна ідентичність майбутнього суб'єкта праці.

Успішність пошуків роботи та працевлаштування дипломованого фахівця визначається сукупністю **внутрішніх та зовнішніх** чинників. Так, впевненість в собі, професійні настанови, рівень домагань уособлюють внутрішні фактори, а суспільна пропозиція, вакансії - зовнішні.

Після працевлаштування у молодого фахівця розгортається професійна адаптація тобто пристосування до змісту та умов праці.

Наслідком конструктивного розв'язання суперечностей професійної адаптації молодим фахівцем є сформована у нього вторинна професійна ідентичність, що виявляється у певних ознаках.

Рис. 3.50. Вияви вторинної професійної ідентичності

Сформована вторинна професійна ідентичність свідчить про те, що професійна діяльність стала вагомим аспектом життєвої стратегії особистості, що визначає соціальний статус, рівень прибутків, розпорядок дня, контакти та можливості розвитку.

Досягнення достатнього рівня професіоналізму дозволяє суб'єкту праці претендувати на побудову кар'єри.

Існують типові суб'єктивні фактори, що складають кар'єрний потенціал особистості:

- о психофізичні характеристики (стан здоров'я, працездатність),
- о особистісні якості (інтелектуальні, вольові та моральні риси),
- о компетентність (професійна кваліфікація, майстерність),
- о життєві і кар'єрні орієнтації (інтереси, амбіції, настанови),
- о професійна самосвідомість (образ себе як фахівця, професійна самооцінка і рівень домагань).

Успішна професійна адаптація та подальша побудова кар'єри є ознаками класичної моделі професійного циклу, де суб'єкт праці підтверджує правильність свого професійного самовизначення.

Впродовж перших років роботи у професійній Я-концепції молодого спеціаліста відбувається психологічна трансформація - перетворення мрій у реалістичний погляд на кар'єру. На початкових етапах своєї трудової діяльності особистість навіть може переживати розчарування, коли мрії, пов'язані з роботою, не співпадають з реальністю. Домінуюче місце в мотивації кар'єрного просування особистості починають займати мотиви заробітку та матеріального заохочення, якщо робота не визнається покликанням, сенсом життя.

Загалом, ефективність праці визначається рядом чинників, головним з яких є наявність смислу професійної діяльності. Однак психологічні опитування, спрямовані на з'ясування факторів вагомості професійної діяльності для представників ранньої дорослості, виявили дві групи таких факторів. До зовнішніх віднесли значну заробітну платню, комфортні умови праці, престижність статусу, компетентність керівництва, підтримку колег, можливості професійного навчання та кар'єрного зростання. Внутрішніми факторами виявились цікавість змісту діяльності, можливість творчості, стимуляція інтелекту, підвищення самооцінки і самоповаги. Суб'єкти праці, які називали внутрішні фактори, схильні в цілому більше віддаватись роботі і пов'язувати її з життєвою самореалізацією.

Побудова та зміцнення кар'єри супроводжуються переглядом цінностей "робота - сім'я", що значно важче дається жінкам, ніж чоловікам. Професійне становлення жінок і чоловіків відрізняється домінуванням життєвих пріоритетів. Оскільки жінки в ранній дорослості більше орієнтовані на близькі взаємини у шлюбі, народження й виховання дітей, то їх кар'єрне просування починається пізніше, ніж у чоловіків. Багато жінок намагається поєднати родинний та професійний напрямки самореалізації, хоча це вимагає від них значних зусиль.

Кризи періоду ранньої дорослості

Розгортання життєвого шляху впродовж ранньої дорослості поєднує як відносно стабільні періоди, так і переживання криз. Складні обставини життя вимагають від людини перегляду її цінностей та життєвої стратегії.

Даний вік можна розглядати в контексті переживання **нормативних та ненормативних** криз. Перша криза пов'язана з побудовою життєвого плану, розпочатою ще в юності, що потребує узгодження фантазій, максималізму з реальними можливостями. Проте молода людина, сповнена амбіцій, прагне досягнути якнайбільшого і розпочинає життєву експансію - діяльність щодо реалізації запланованого. Проблемним може стати вибір щодо співвідношення кар'єри та сім'ї. Самооцінка під час кризи суттєво залежить від реакції оточення.

Наступна криза визначається необхідністю корекції життєвих планів, їх приземлення до можливостей та обставин. На основі накопиченого життєвого досвіду у особистості виникає усвідомлення обмежень у досягненні мети. Кризу супроводжує усвідомлення остаточного закінчення молодості, початок домінування інтелекту над почуттями. Для шлюбу характерне послаблення або й завершення періоду пристрасної закоханості, що потребує нового підґрунтя для стосунків подружжя. Розв'язання кризи супроводжується формуванням життєвого паттерну - стилю проходження життя.

Близько 37-40 років розгортається одна із найскладніших нормативних криз дорослості. Передумовами цієї кризи є початок старіння, зупинка в побудові кар'єри, відокремлення дорослих дітей, що спричинюють усвідомлення середини життя та його кінцевості і

викликають перегляд життєвих досягнень. Особливо гостро криза переживається в таких випадках:

- о якщо досягнення людина вважає несуттєвими,
- о якщо попереду нема перспектив значних змін і людину лякає подальша одноманітність існування,
- о якщо життєві досягнення сприймаються як невідповідні ідентичності.

Ймовірність гострого переживання кризи середини життя людиною різко зростає в умовах економічних та соціальних негараздів країни.

Окрім вікових, у даному періоді можливе переживання і ненормативних криз. Найбільш типовими серед них Н.В. Співак вважає:

Рис. 3.51. Типові ненормативні кризи дорослості за Співак

Конструктивне подолання цих криз зумовлює прогресивні зміни особистості.

Система цінностей на межі 30-річчя.

Перехід 30-річного рубежу супроводжується переглядом життєвих цілей, планів і цінностей. Цей етап чоловіки і жінки переживають по-різному. Чоловіки можуть змінити роботу чи спосіб життя, але їх зосередженість на роботі й кар'єрі не знижується. Найпоширенішим мотивом добровільного звільнення з роботи є незадоволення чимось на виробництві чи в установі. У жінок на межі 30-річчя переважно змінюються сформовані на початку ранньої дорослості пріоритети. Тих, хто раніше орієнтувався на заміжжя та виховання дітей, починають більше приваблювати професійні цілі, а ті, хто більше зусиль віддавав професійному самоствердженню, переорієнтовуються на сім'ю чи на її створення.

Після 30 років важливою цінністю людини стає сім'я, щасливому сімейному життю поступається першістю навіть кохання. З віком знижується значущість потреби в друзях, однак залишаються стабільними пов'язані з роботою цінності (інтерес до неї, повага колективу, підвищення кваліфікації, кар'єрний ріст). На цьому рубежі людина починає реально дивитися на світ, жити поточними подіями та досягненнями. Впевненість у власних силах, усвідомлення своєї компетентності, а також визнання певних обмежень і адекватний рівень домагань, що ґрунтуються на життєвому досвіді, забезпечують відчуття цілісності життя, задоволення ним. А небажання об'єктивно сприймати відмінності між бажаним і досягнутим на порозі 40 років породжує відчуття порожнечі і безглуздості свого існування.

Перехід від першої фази ранньої дорослості до другої супроводжується кризою тридцяти років, яка певною мірою змінює систему цінностей дорослої людини.

***Криза тридцяти років** — зумовлене життєвими труднощами і помилками розчарування людини в значущості культивованих нею цінностей, норм, ідеалів, яке призводить до зміни сенсу її життя, переоцінки життєвих цінностей.*

Назва ця умовна, оскільки криза може виникнути раніше чи пізніше 30 років. Полягає вона у ґрунтовній переоцінці людиною зробленого і того, що належить зробити. Кожен дорослий на період тридцятиріччя вже має чималий досвід переживань, поразок та успіхів, підводить перші підсумки щодо реалізації своєї життєвої програми, планів і сподівань. Він виявляє помилковість своїх уявлень про життя, розмірковує про власну недосконалість і неоптимальність свого життя, а також про необхідність змінити багато чого в житті і проблематичність, а то й неможливість таких змін. Ідеться про зміни професії, сім'ї, звичного способу життя тощо. Можуть викликати глибокі переживання неусвідомлено обрана професія, невдачі у професійній кар'єрі й спричинена цим незадоволеність собою та професійними досягненнями. Виявлені й осмислені людиною недоліки нерідко підштовхують її до раптової зміни свого життя, застосування неконструктивних захистів, наслідком чого буває загострення кризи, професійна та життєва нереалізованість.

Ознаками порушення внутрішньої рівноваги є зовні малопомітні зміни у ставленнях до предметів, людей, ситуацій, переоцінка цінностей, критичне переосмислення свого Я, життєвих цілей, що засвідчує якісні зміни особистості.

Отже, на етапі ранньої дорослості у спонукальній сфері особистості відбуваються зміни, які стосуються життєвих цілей, мотивації одруження і неодруженості, мотивів вибору професії і професійної діяльності. На межі 30-річчя виникає нова система життєвих цінностей.